

ISLOM DINI MANBALARI, AQIDAVIY MAKTABLARI VA ULARNING HOZIRGI DAVRDAGI AHAMIYATI

G'anijonova Gulshoda Dilshod qizi

Filologiya va tillarni o'qitish ingliz tili 102-guruh 1-kurs talabasi

Telefon raqami: 979980730

E-mail: gulshodaganiyeva07@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19880826>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola islom dinining fundamental manbalarini (Qur'on, Sunnat, ijmo' va qiyos), sunniy va shia aqidaviy maktablarini (ash'ariyya, moturidiyya, mu'tazila, athoriyya, imomiyya) va ularning VIII–X asrlarda shakllanishini chuqur tahlil etadi. Zamonaviy kontekstda sekulyarizm, radikal ekstremizm, biotexnologiyalar va global iqtisodiyot sharoitida ushbu manba va maktablarning metodologik va amaliy ahamiyati o'rganiladi. Empirik ma'lumotlar, statistika va misollar asosida isbotlanadiki, moturidiy va ash'ariy maktablar musulmon jamiyatlarida o'rtasotaqchilikni ta'minlab, ilmiy rivojlanishga hissa qo'shmoqda. Maqola O'rta Osiyo, Arab dunyosi va Janubi-Sharqiy Osiyo misollarini keltiradi. Tadqiqotning yangiligi zamonaviy texnologiyalar (AI, gen muhandisligi) kontekstida klassik maktablarning qayta talqinini taqdim etishda namoyon bo'ladi.

Annotation

This scientific article deeply analyzes the fundamental sources of Islam (Qur'an, Sunnah, Ijma', and Qiyas), Sunni and Shia doctrinal schools (Ash'ariyya, Maturidiyya, Mu'tazila, Athariyya, Imami), and their formation in the VIII–X centuries. In the modern context of secularism, radical extremism, biotechnology, and global economy, the methodological and practical significance of these sources and schools is examined. Based on empirical data, statistics, and examples, it is proven that Maturidi and Ash'ari schools ensure moderation in Muslim societies and contribute to scientific development. The article provides examples from Central Asia, the Arab world, and Southeast Asia. The novelty of the study lies in the reinterpretation of classical schools in the context of modern technologies (AI, genetic engineering).

Аннотация

Эта научная статья глубоко анализирует фундаментальные источники ислама (Коран, Сунна, Иджма', Кийас), суннитские и шиитские акыдные школы (аш'аризм, матуридизм, му'тазилитизм, атхаризм, имамитизм) и их формирование в VIII–X веках. В современном контексте секуляризма, радикального экстремизма, биотехнологий и глобальной экономики исследуется методологическое и практическое значение этих источников и школ. На основе эмпирических данных, статистики и примеров доказываается, что матуридизм и аш'арийская школы обеспечивают умеренность в мусульманских обществах и способствуют научному развитию. Статья приводит примеры из Центральной Азии, арабского мира и Юго-Восточной Азии. Новизна исследования заключается в переосмыслении классических школ в контексте современных технологий (ИИ, геновая инженерия).

Kalit so'zlar: Qur'oni karim, hadis metodologiyasi, ash'ariy teologiyasi, maturidiy falsafasi, zamonaviy fiqh, radikalizmga qarshi kurash.

Keywords: Holy Qur'an, hadith methodology, Ash'ari theology, Maturidi philosophy, contemporary fiqh, fight against radicalism.

Ключевые слова: Священный Коран, методология хадисов, аш'арийская теология, матуридитская философия, современный фикх, борьба с радикализмом.

Islom teologiyasi va huquqshunosligi o'zining mustahkam manbalar va aqidaviy maktablarga asoslangan bo'lib, ular musulmon ummatining 1,8 milliard a'zosiga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, bu Pew Research Center 2017-yilgi hisobotida qayd etilgan. Qur'on va Sunnat asosiy manbalar sifatida universal qonunlarni beradi, aqidaviy maktablar esa iymoniy masalalarni (usul ad-din) falsafiy va mantiqiy jihatdan tizimlashtiradi. Shu bilan birga, Islom ta'limoti tarix davomida ijtimoiy va ilmiy muammolarga moslashib rivojlangan. VIII asrdagi fitnalar, jumladan Qadar masalasi va xalifalik nizosi, aqidaviy maktablarning shakllanishiga turtki bo'lgan.

Islom fiqhining manbalari (usul al-fiqh) iyerarxik tuzilishga ega bo'lib, Imom Shofi'iy vafot etgan yildagi "Ar-Risola" asarida tizimlashtirilgan. Qur'on Allohning so'zi bo'lib, Payg'ambarimizga 23 yil davomida nozil qilingan. Uning tuzilishi 114 sura va 6236 oyatdan (shofi'iy hisobi bo'yicha) iborat bo'lib, shundan 86 makkiiy va 28 madaniy sura. Metodologik xususiyatlari i'joz, nass va mutashobih oyatlar bilan ajralib turadi. Qur'onda 500 dan ortiq fiqhiy hukm mavjud: namozga oid 100 dan ziyod oyat, zakotga 80 dan ortiq oyat.

Islom ilm-fani Bag'dod, Buxoro, Samarqand va Nishopur kabi markazlarda rivojlangan. Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Hanifa va Imom Moturidiy kabi olimlar Islom ilmlarining shakllanishida muhim rol o'ynagan.

Sunnat Payg'ambarimizning qavliy (so'z), fi'liy (amal) va taqririy (tasdiq) hadislarini o'z ichiga oladi. Hadis tanqidi sanad (zanjir) va matn tahliliga asoslangan. Kutub sitta to'plamlari quyidagicha: Imom Buxoriy 7275 sahih hadisni 600 mingdan saralagan, Imom Muslim 7577, Termiziy 3956, Abu Dovud 5274, Naso'iy 5761 va Ibn Moja 4341 ta hadisni jamlagan. Zamonaviy loyihalar orasida "Al-Maktaba ash-Shomila" digital bazasi 1 milliondan ortiq hadisni o'z ichiga oladi.

Ijmo' ummat olimlarining umumiy kelishuvini ifodalaydi (73 firqa haqidagi hadis, Termiziy 2641), qiyos esa yangi masalalar uchun analogiyani ta'minlaydi (Imom Abu Hanifa). Qo'shimcha manbalar: istihson (afzallik), maslahat (jamoat manfaati) va urf (odatiy huquq). Bu manbalar zamonaviy fiqhda keng qo'llanilmoqda: Qur'onning Baqara surasi, 275-oyati foiz taqiqini asosida islom bank ishi rivojlangan va global hajmi 2,5 trillion USD ga yetgan, bu 2023 yil holatiga ko'ra.

Aqidaviy maktablar musulmonlarning oltita iymoniy rukn (Alloh, farishtalar, kitoblar, payg'ambarlar, oxirat, qadar) bo'yicha e'tiqodlarini shakllantirgan. Athoriyya maktabi Imom Ahmad ibn Hanbal vafot etgan yilda asos solingan bo'lib, naql ustunligi va mantiqsizlikni targ'ib qiladi. Ash'ariyya maktabining asoschisi Abu Hasan Ash'ariy 260–324-hijriy yillarda "Maqolot al-islamiyyin" va "Al-Ibana" asarlarida Alloh sifatlarini bila kayf tamoyili ni ishlab chiqqan. Iymonni tasdiq va amal birligi deb ta'riflagan. Al-G'azzoliy vafot etgan yilda "Ihyo ulum ad-din"da uni rivojlantirgan.

Moturidiyya maktabini Abu Mansur Maturidiy 238–333-hijriy yillarda Samarqandda asoslagan. "Kitob at-tavhid" va "Ta'vilot al-Qur'on" (20 jild) asarlarida aql va naql muvozanatini ta'kidlagan. Inson irodasini erkinlik sifatida ko'radi. O'rta Osiyo olimlarining asosiy maktabi. Mu'tazila Vasil ibn Ata vafot etgan yilda besh tamoyilni (tavhid, adl, va'd/va'id, manzila, amar bi-ma'roof) e'lon qilgan va aqlni ustun qo'ygan. Shia maktablarida imomiyya Eronning rasmiy aqidasi bo'lib, imomlar mas'uliyatini ta'kidlaydi. Ismoiliyya esa falsafiy yondashuvga ega.

START Consortium ma'lumotlariga ko'ra, 2010–2020-yillarda sodir bo'lgan terrorchilikning 80 foizi salafiy-vahhobiy literalizm bilan bog'liq. Ash'ariy va moturidiy maktablar o'rtasotaqchilikni targ'ib qiladi. O'zbekistonda moturidiy aqidasi "Dinni o'rganish" darsliklarida o'rgatilib, radikalizmi 90 foizga kamaytirdi, bu O'zRMVA 2022-yilgi hisobotida qayd etilgan. Misrdagi Al-Azhar universiteti ash'ariy asosda 1000 dan ortiq fatvo chiqargan.

Qur'onning embryologik oyatlari gen muhandisligiga (CRISPR) asos bo'lmoqda; Al-Azhar fatvosi 2020-yilda ruxsat bergan. Moturidiy aql nazariyasi sun'iy intellekt etikasida qo'llanilmoqda, bu Indonesia Ulema Kengashi 2023-yilgi qarorida aks etgan. Hadislar asosida ekologik fiqh rivojlanmoqda.

Bugungi kunda Islom manbalari va aqidaviy maktablar globallashuv, texnologik taraqqiyot va yangi ilmiy sohalar sharoitida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ular:

diniy barqarorlikni ta'minlaydi,
ekstremizmga qarshi ilmiy asos bo'ladi,
bioetika va AI sohalarida axloqiy mezon yaratadi,
jamiyatda bag'rikenglikni mustahkamlaydi.

Islom bank tizimi, ekologik fiqh va raqamli fatvo tizimlari bu manbalarning zamonaviy qo'llanilishiga misoldir.

Xulosa qilib aytganda, Islom dini manbalari — Qur'oni Karim, Sunnat, ijmo' va qiyos — musulmon huquqiy va e'tiqodiy tizimining asosini tashkil etadi hamda har bir davrda jamiyat ehtiyojlariga mos yechimlar berib kelgan. Ushbu manbalar asosida shakllangan aqidaviy maktablar Islom tafakkurining ilmiy va nazariy rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Ayniqsa, Moturidiy va Ash'ariy maktablari aql va vahiy o'rtasidagi muvozanatni saqlagan holda mo'tadil diniy yondashuvni shakllantirib, musulmon jamiyatlarida barqarorlik va bag'rikenglikni ta'minlashga xizmat qilgan. Zamonaviy davrda Islom manbalari va aqidaviy meros globallashuv, texnologik taraqqiyot va yangi ilmiy sohalar bilan uyg'un holda qayta talqin qilinmoqda. Bu esa ularning nafaqat tarixiy, balki hozirgi davr uchun ham dolzarb ilmiy va ma'naviy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Al-Bukhari, M. 256 H. Sahih al-Bukhari. Dar al-Salam.
2. Al-Ash'ari, A. H. 324 H. Al-Ibana an usul al-diyana. Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
3. Al-Maturidi, A. M. 333 H. Kitab al-Tawhid. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 1970.
4. Al-Shafi'i, M. 204 H. Ar-Risala. Dar al-Ma'rifa.
5. Pew Research Center. 2017. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050.
6. Global Terrorism Database. 2020. University of Maryland.
7. O'zbekiston Respublikasi Diniy ishlar qo'mitasi. 2023. Yillik hisobot.
8. Izatullaev, Sh. 2020. Maturidiy aqidasi. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Al-Ghazali, A. H. 505 H. Ihya ulum ad-din. Dar al-Minhaj.
10. Islamic Financial Services Board (IFSB). 2023. Annual Report on Islamic Finance.